

— Յովհ. Կոփանյան ալ, իւր ազատ կամքը, Շարուշ բաղաձքին քով, կտոր քի խոտի դաշտ առաւ իւր երկիրներէն, Մտոր՝ ես ալ ընդդիմութիւն չունիմ: — Երկու դաշտի վրայօք ալ, Պաշպալովի բարոդիներն, սակից ետքն ազատութեամբ կարենան արամագրել:

Տուեալ է Գադան (Katonaini) յամի Տեառն 1655, Մարտ 29.

Միք. Արաքի յ. ճ.

Ուրիշ տեղ. «Մեր գլխի տէրը, Միք. Արաքի, եւ ամենագլխի տէրին, Աննա Պարնէմիս, Պաշպալովի բարոդաց Տեա, այսպիսի միաբանութիւն (conventio) մ'ըբաւ. 1668ին, Մարտի 1ին:

«Ըլլայ վճարը, իրական գրամով, տարւէ տարի 32 ֆորին, 125 դէղ ցորեն. — 25 կոյտ վարսակ, — երկու գոռ գինի, — մէկ գորցած խոզ — 8 քաւորդ կարագ. — ութը քաւորդ մեղր, — երեք պանիր. — 15 կառք փայտ — Տինգ գլուխ (եծ) աղ — երեք քոռ կորեկ: — Ամէն մէկ վաւաքէն՝ մէկ քաւորդ գառն: — Առ եկամուտները կու ապրին Նոյնն մեծափառութիւնները՝ 1677ին, Յ. Անդրէաս Վալլիի հազարապետութեանն առեւը:»

Գարձեալ, 1714ին տարւոյն արձանագրութեանը մէջ, յաջորդները կը գտնենք գրի անցուած.

«Քարոզչի վարձք.

«Կախ. Դոնակէն, 125 քոռի չափ ցորեն բերող երկիր. — 25 չափ վարսակ — 80 մաս գինի — 32 ֆորին իրական դրամ, մէկ գէր խոզ, չորս չափ (eitel) կարագ, Նոյնչափ մեղր. — 30 ֆունտ պանիր, 15 կառք փայտ, Տինգ գլուխ աղ. երեք քոռ կորեկ, մէկ քաւորդ գառն: — Մէկ տարին՝ Հունտորֆի կողմն եղող դաշարը, մէկալ տարին քաղքին դին եղող դաշարը կրնայ Տնձուիչ:

«Երկրորդ. Հասարակութենէն, ամէն ամուսնացած մարդ, երեքական դէղ ցորեն, մէկ դէղ վարսակ, երեք կառք փայտ: Նկամուտները՝ 60ական ստակ — Ամուսնութիւնն օրհնելու համար մէկ ֆորին. — Թաղման արարողութեան համար, մէկ ֆորին. — Ակրտուութեան համար, հաւ. մը եւ. հաց:»

Քիչ մը վար. «Դոնակէն կ'ընդունի քաւորդը 24 քոռ ցորեն, 12 ֆորին՝ իրական գրամ: — Ժողովրդէնէն՝ ամէն ծուխի համար, մէկ քոռ ցորեն, մէկ մէկ հաց ու մէկ կառք փայտ. — Թաղման համար՝ մէկ հաւ:»

Այս յիշատակարանին, իբրեւ շարունակութիւն — 209 էջին վրայ — անցուած կը գտնենք յաջորդները:

«Կայ երեք դաշտավայր. Առաջինն է դէպ ի Հունտորֆի սահմանները: Ատոր դրացի էր. Ս. Իվանի կողմանէ, Իլլէշ Եանօշ: Ասդիէն՝ անտառը. մէկ կողմանէ, Օբրա Մոնար, Հունտորֆի կողմանէ, առուակին անդին, մեծապատիւ իշխանին երկիրը: — Մէկալ երկիրն է՝ ջրանցքէն անդին, Յակովբ Գեգէրգէէն ձնացած որուն մէկ կողմն է առուակը, մէկալ կողմը Պետրոս Իպրանյի: — Երրորդ երկիրը՝ Բաղաքէն կից է: Ատոր դրացի է՝ ասդիէն Մարգոն Լէօրինց, վարէն՝ Յովհ. Իլլէշ, երրորդ կողմանէ առուակը: — Կայ երեք զանգակ. հաստար չեն. մեծ, միջին ու պզտիկ:»

Ուրիշ տեղ մը, այսպէս կը գտնենք. «1729ին, բողոքականաց եկեղեցին եւ ժողովրդապետութեան շէնքն, արքունի գանձուց տեղապահ՝ Յովհ. Սէնտրէի, առաւ. եւ ժողովրդապետական շէնք մը տաւաւ ուրիշ կողմը: Ատոր դրացի է, դէպ ի արեւելք՝ Սամուէլ Բօր, վարի դին, գինետունը, դէպ ի արեւմուտք եւ հիւսիս՝ Սամուէլ Բօրին խոտանցը: Այս ժողովրդապետական տեղը Հայերն առին եւ ուրիշ ամայի տեղ մը տուին 40 ֆորինով: Հոս կը բնակի Տիմայ ժողովրդապետը, եւ հոս պիտի կանգնուի մատուռը: Այս ամայի տեղույն վրայ եղող բոլոր շէնքերը՝ եկեղեցին կանգնեց: Այս երկրին գնման թուղթը, եկեղեցւոյն արկղին մէջն է:»

(Շարունակելի)

ՅՈՒՂ. ԱՆՆՅՈՒ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԽԻԿԱՐ ԵՒ ԻՐԻ ԲՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆՆ

(Շարունակելի)

Աւելի ծանրակշիւն է այն կապն որ կայ Արաքաց հռչակաւոր «Ետովային» կամ Լփանին հետ, եւ խիկարայ զբողջին այն ազդեցութիւնն զոր կը տեսնենք Լփանին վրայ եղած աւանդութեանց մէջ. պարագայ մ'որ խիկարայ քննչաց յատկապէս մտադրութեան արժանի եղած է: Արդէն երբ «Ետովայ» գտանք իբրեւ ուրիշ պլանկեպագութիւն մը խիկարի, բնական էր որ Լփանն ալ կապ մ'ունենար. վստահ չէ՝ Ետովայ եւ Լփանն իրարմէ անբաժան են:

Եւ յատկապէս Հարրիս՝ էջ 18—20: Ասկէ կը քաղենք պիտի կէտերը յաջորդիւ:

պէս նաեւ Արուս-Փարաւ կամ Բարհէրէսն իւր
 “Հարստութեանց Պատմութեան” մէջ կը գրէ՝.
 “Անոր (Դուսթի) ժամանակն էր Եմպիւղոկոյն իմաս-
 տունն, փիլիսոփայութեան հինգ սիւներէն մին.
 այսինքն՝ ինքը, Պիւթագորաս, Սորատոս, Պլատոն
 եւ Արիստոտէլ... Բարիւն էր կրէն թէ՛ Պիւթա-
 գորասն էր որ ամենէն յառաջ փիլիսոփայութեան
 հետազոտում եղաւ, իսկ իսլամաց ամենք էր հաստա-
 տեն թէ առաջինն որուն իմաստութիւն շնորհուե-
 ցաւ էր Լիփան, որ Դուսթի ժամանակ ժողովեցաւ,
 եւ անկէ առաւ Եմպիւղոկոյն” իւր իմաստութիւնը,
 կը տեսնուի որ ծիգ մը կայ Լիփանի՝ հին կտա-
 կարանի մարգարէից շարքին մէջ տեղ մը պատ-
 շանցեցնելու. որով կամ՝ կը նշոյնադրուի Բարդաանու
 հետ, կամ՝ կը շեշտուի այն պարագան թէ Դուսթի
 ինքապարտութեան ծիգը քառերորդ տարին քիչնայ
 անոր ժողովին։ Այս վերջին պարագայն ժամանկէն
 է, որուն միջնութիւնը կը գտնենք, եթէ բանանք
 Եստրէայ հրօտիկոնի կանոնները, ուր ծշգիւ
 Դուսթի տասներորդ տարին նշանակուած կը
 գտնենք՝. “Մարգարէնային Գառ, Կաթան եւ
 Բափի, Յայտնի էր տեսնուի որ արեւելեանք շանք
 ունեցած են “Լիփան-Խիկար-Եստի” նշոյնա-
 ցրենք՝ “Աստի, մարգարէի հետ։ Մարտչոյ Խրաւուք
 ունի Փարթիկոն” երբ կրէն թէ “Խմարութիւն,
 է ամենք բարձր որ անուան նշնութեան պատճառ-
 առաւ “Եստիկ” ու “Աստի, նշնադուցած են,
 Սակայն մտածելու ենք որ հինքին ուրիշ գաղափար
 ունեցին յաճախ. առաւմարան “Լիփան” “Խիկար,
 կամ “Եստիկ” այնչափ մեծ ճիւղութիւն ունենին որ
 ի հարկէ տեղ մը գտնել պէտք էր անոր՝ “մարգա-
 րէից” կարգին մէջ. ամենք մը որ Լիփանի՝ ինչպէս
 վերը տեսանք, ամենէն հաշվաւոր “վեց մարգա-
 րէից, շարքը դառնում են Եւսի տանն բնական էր
 “Աստի” ու “Եստիկ” նշնադրենք եւ Լիփանն
 ալ Դուսթի տասներորդ տարին գնել։ Արդէն
 ինչպէս Եստիկ առակաց վայր խոսած ժամանակ
 նշանակեցինք, “Եստիկ” Աստրոլոլ ալ չով յաճախ
 “Եստիկ” կը կոչուի, ինչպէս միւս կողմանէ նաեւ
 “Աստի”.

Այս տեսակէտն ի հարկէ անոնքն է միայն,
 որոնք զԼիփանը “մարգարէ, կը համարէին.
 ուրիշները որ կը թախէին անոր մարգարէ ըլլային,
 այլ Լիփան իմաստուն էր կընդունէին, աւելի
 շեշտած են անոր “Աստիկացի գրի” ու “սե-
 ղ ըլլային, ինչպէս Ալ-Մատուզի (վերը յիշուած
 տեղը)՝ ծիգը այնպէս ինչպէս Պրոնուզէն ներ-
 կայացուցած էր իւր յուսնական Եստիկոյնը, թէ
 նաեւ այս տեսակէտը հանրաճանօթ էր Արաբա-
 ցոյց, վր տեսնենք ուրիշ վկայութիւններէն։ Այս-
 պէս Իբն-Խալլիկան իւր կենսագրական բառագրոց
 մէջ կը յիշէ թէ Ալ-Կադի ար-Բաշիգ սեւազդն

էր, անոր համար վերջնայ վրայ երգիեական տա-
 ղեր գրած է Արուսթա՛ն Մահմա՛դ Իբն Կարաւա՛
 հետեւեալ կերպով. “Ո՛վ դու, որ ինչ նման
 Լիփանի, բայց ու իմաստութեան Դուս որ կարծե-
 ցուցեր ես ուսումը աւ չես պահած։ Դու գողցեր
 ես ամեն մարդու տաղերն, Եւ պէտք ես կուրի՛.
 Ես ի՞նչը.” — Այստեղն ալ կարծեմք բաւական
 է Խիկար-Լիփանի մասին։

Վերը Եստիկայ վրայ խոսած առանձն յիշե-
 ցինք նաեւ վեց մ’ալ՝ “Այնդղոս իմաստասիրի”
 կամ Սինդրոսի պատմութիւնը, որ բազմութիւն
 լեզուներով կը գտնուի, եւ որուն մասին ուրիշ
 տեղ խօսումք ալ է՝. Արք նաեւ այս զբոյս վրայ
 ըստ Հարրիսի (էջ 4թ) ազգեցուցիւ ըստ կե-
 րեւայ Խիկարու զոյցը։ Արդեանք ալ յիշեալ
 զբոյս արաբներէ մարգմանութիւնն որ իբր 956ին
 եղած է, կը սկսի պատմութիւնն այսպէս. “Կար
 երբեմն թագաւոր մ’որուն անունն էր Ալ-բոս-
 Եսթը կին ունէր, բայց ծերացաւ եւ որդի չուե-
 ցաւ։ Այն տանն եղաւ ու աղօթեց, ուխտեց ուխտ
 եւ օծեց ինք զինքը, Եւ Աստուած հանձնեցաւ անոր
 որդի մը առաւ։ Մեծցաւ աղան եւ հասակ նեղեց
 մայր ծառի պէս։ Այն տանն առաւ զանի իմաս-
 տութիւնն սորվելու, եւ երբ տարի կեցաւ իւր
 ուսուցչին հետ առանց բան մը սորվելու, եւն։
 Անկայտանք է հոս Խիկարի զոյցը, անոր վաճառն
 կին, որդի չուեցնային, աղօթելն ու աղայելն գից,
 “Կապան” ինչ ուսումն անուումն ու “անուումն”
 մնային, եւն։ Միջեւ անպակ՝ բացաբարութեան
 մէջ նշնութիւն կայ, զոր օրինակ էր Խիկարու
 արաբականը կրէն՝ “Կաթան անցնաւ ու Խիկար”
 հասաւ, հասակ նեղեց մայր ծառի պէս։ Նոյն իսկ
 Սինդրոսի “Ալ-բոս, տեսնուի չի կրնար գծուա-
 րութիւնն պատճառել, երբ նկատուի որ Խիկար”
 յաճախէն բղբած պաշակաւին մէջ՝ “Ալ-բոս,
 ձեւով (Akyrios) կ’երեւայ, Վերջապէս չեն պակիր
 նաեւ ուրիշ նմանութիւններ”։ Եստիկն կը թիւ-
 դուք, բաւ համարելով մինչեւ այս ժամանակներ։

1 Հմմտ. Լարրիի՝ էջ 2Ը։

2 Հմմտ. ի միջի այլոց F. Baethgen, Sindbad
 oder die Sieben weisen Meister, Լպպիցի 1879 (առոր.
 եւ գերմ.) — Paulus Cassel, Mische Sindbad, Se-
 cundus-Syntipas etc. Բերլին 1898, եւ նմաններ։ Լպպերն
 թարգմանութեան մասին “Հանդէս” 1891, էջ 37-38,
 եւ այլուր։ Զեն մեր Յու. Գուցիկի, էջ 1094 եւ “Մատուզի,
 մանր Բ. առաւ. Ա. (ձեռնիւ 1895), էջ 181-189։

3 Ամերիկացի մէ ալ երկտարբէ բարոյական հա-
 նելուկները կը լուծեն եւն։ Հոս կայ Խիկարի հնոց մը,
 ու առաւմ “Այսպ աչքն արեւի որ Հարստութիւն էր
 տեսնէ” այնպիսի աչքով է անոր որ զնառնած ալ չի տե-
 աներ, մինչեւ որ մահուանի հոգը ծանկէ իւր աչքերը,
 Խիկարի քով այսպէս՝ Եվ մարդի աղբիւր է, որ ոչ
 յարգի Եստիկեանը՝ մինչեւ ցրի հղովմ. հայերէս
 աղաւաղ լեզուով՝ “Ազա՛հ մարդի աչքն ոչ ցրի գանձով,
 մինչեւ ցրի հղովմ. Բայց արեւն ինչպէս նաեւ Գիլլոն
 (Dr. Dillon) միւս գրած է, այս առաւմ ալ Եստիկի հաշ-
 ւաւոր առաջնութիւններէն մին է. Հմմտ. Սուրա 102՝ “Անպի-
 ցանկութիւն ունէր զիջելու (հարստութիւն), մինչեւ անպի-
 գրեթեմընը, եթէ ուղիղ է համեմատութիւն” փոխա-
 ւութիւն մ’ալ այս կ’ըլլայ, Լիփանի պէս՝ աղօթեցութեան
 ալ նշան Խիկարի զոյցին։ Յմտ Լարրիի՝ էջ 2։

1 Յմտ. Mustafa ibn Abdullah, Հրա. Թրք. Flügel
 III, 478, Իսկ Abulfaradj, Hist. Dynast., ed. Pococke,
 p. 33. Յմտ Լարրիի՝ էջ 22-23։

2 “Եստիկի Պատմիկոյ ժամանակակիցը եւն,
 Ման. Բ. հրօտիկոն Կանոն, առ. Վենետ. 1818, Բ,
 էջ 148։

3 Fabricius, Bibl. Graec., II, c, 9.

Շնորհ կրնար փակել ուսումնասիրութեանս այս միան առանց յիշելու Հարբիսի մէկ խօսքն (էջ 26) թէ «Մասամբ իւրիք զարմանալի է, որ նկատուիլ այս դրերն Հայոց մէջ շատ ալ տարածուած ըլլալը, ուրիշ որ եւ է հետք չի տեսնուիր Հայ գրականութեան մէջ. թերեւս ստոր պատճառն է նոյն թարգմանութեան ուշ ժամանակ կատարուած ըլլալը» Թե այս խօսքը ճիշդ չէ, յայտնի է արդէն մեր ուսումնասիրութեան ներածութեանէն, ուր նշանակեցինք խիկարի զրուցին Հայ գրականութեան վրայ բոլոր տարբերութիւնն եւ թէ արդէն ն. ՀնորՀայալ ծանօթ է այն, եւն. քանի, մը բան ալ յաջորդեալ պիտի նշանակենք: Սակայն նախ քան Հայերէնի մասին խօսինք՝ հարկ է տեսնել այն կարեւոր պարագան որ խիկարի առանձնեքը գործածուած կը գտնուին նաեւ Հին ու Նոր կտակարանի մէջ:

(Ըարանախօսք)

4. 8. 8.

ՅՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԲԺՅԱԿԱՆ ԶԵՐՈՐԻՐ

“ՕԳՈՒՑ ԲԺՅԱԿԱՆՆԸ”, ԱՄԻՐՏՈՎԱԾԱՆ

Պալատի եկեղեցոյն «Օգոստ Բժյ-ն»-ն, ձեռագիր օրինակը ծանօթացնելէս վերջը, հարկ կը համարիմ համառօտ տեղեկութեամբ ծանօթացնել նաեւ, Ամիրտովատի այն երկատիրութեան մէկ ուրիշ օրինակը, որ նուէր ստացած էմ 1893ին, մեծանուն Տաթ. Սերվինէն էֆենտի:

27 հարիւրդամէք երկայն, 18 հարիւրդամէք լայն եւ 4 հարիւրդամէք թանձր կաշեկազմ, լաւ պահուած վայելուչ հասոր մըն է, 172 թերթի բաղկացեալ, որք թուագրեալ են եւ ունին 344 էջ:

Մինչեւ 129^ր էջը, Օգոստ բժշկութեան առաջին մասն է, այսինքն՝ բժշկականութիւնն եւ Անդամազնութիւնը. 131^ր էջէն մինչեւ վերջն երկրորդ մասը, այսինքն՝ Անբույապտիւնը կամ Դեղարանութիւնը:

Թուովը հաստ բամբակայ, գրութիւնն երկայն. գիրը նոսր է բաւական գեղեցիկ, զոր յայտն 1772 Հոկտեմբեր 20ին ընդօրինակած է Կ. Պոլսոյ, Եւթ-Բ Դաշէ Կ. Պաշէն:

Առաջին էջն վրայ կը կարգապէ,

ԳԻՐԳ ՕԳՈՒՑ ԲԺՅԱԿԱՆՆԸ, ՈՐ ԱՍԻ ՏԱԶԿԱՐԱՐ ԲԵՓԱՍԵՐԻՍԻ ՏԻՊ:

«Թարգմանեալ եւ գրեալ եղեւ ձեռամբ Նիկայի որդի իմաստասեր Ամիրտովատի բժշկին

Ամսիացւոյ, ի յերկիրն մակեդոնիայ, եւ ի քաղաքն ուսմի ի Աստուածային լեռան, որ թուրքք Ֆիլիպէ անուանեն զայս քաղաքիս:

«Ի Հայրապետութեան Սրբոյ Ելմիանի Տեառն ըռտագրիս Սրբազան Կաթողիկոսի Ամնայն Հայոց:

«Ի թուականութեան Հայոցս ԶԺԵ. Գեկտեմբերի, ԻԵ:

«Իսկ այժմ վերստին գաղափարեցեալ եղեւ Յամի տեսն 1772: Եւ ի Հայոց ՌՄԻԱ, յամսեան հոկտեմբերի, Ի. Զեռամբ յակոր պարտաւոր դարի կոտանդնուպօղեւոյ:

«Ի Կոստանդնուպօլսոյ քաղաքի ի խանն իմամ ալի կոչեցեալ:»

Այս երեսագրին անմիջապէս կը յաջորդէ 3^ր էն 7^ր էջն վրայ «Օգոստ բժշկութեան», զորմի յառաջաբանութիւնը, որ թէեւ յար եւ նման Պալատի օրինակին, այլ չունի անոր վերջը լինէր մասը, Ամիրտովատ բժշկին յիշատակարանը, զոր Յակոր Դպրի փոխարքած է յառաջին էջը, չունի նաեւ վերջին մասը՝ Պոլսիաթ Սերաստացի բժշկին յիշատակագրութիւնը որ գուցէ Յակոր դպրին ձեռագրին մէջ կը պակսէր: Եւստաքանութիւնն եւս ետք կու գայ՝ 8^ր էն 1^ր էջէն, որ կը գրուէ 9—14 էջերը: 17^ր էջէն սկսեալ կը կարգանք բուն գործը՝ Օգոստ Բժշկ-ն 225 գլխով, որոնց վերջերս կը յաւգի 128^ր էջը:

128 էջն վրայ Յակոր Դպրի կը գրէ յիշատակարան մը իրաւ կարեւոր, որով կ'աւանդէ Ամիրտովատ բժշկին մահուան թուականը:

Ահաւասիկ:

«Եւ փառք եւ գոհութիւն եւ անթիւ շնորհակալութիւն բարեբարին եւ մարդասիրին աստուծոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեան յաւիտեանց ամեն. եւ զգործը եւ զծարգմանօրս այս թագաւորական բժշկարանիս, որ անունն է այս գրքիս օգոստ բժշկութեան աստացոյ, զանարժան եւ զանպիտան ծառայն աստուծոյ յիսուսի քրիստոսի զամբարտեղէնէ զորդի եղբայրի. եւ եւս կաղաչեմ ի ձեռք իմ ընթերցող եւ կամ օրինակող եղբարք ինչորեցեք ի քրիստոսէ աստուծոյ մերմէ զծողութիւն մեղաց իմոց. եւ թէ ինչդէք, կամ ի միտս ձեր որ երբեք զորքուման որ ասէք հանգերմ միով հայրմերիւս. եւ դուք յիշեալք լինէք ի տեսնէն մերմէ ամեն:

«Փոխեցաւ ի քրիստոս մարտօղէն բժիշկն թարգմանող գրոցս, ի թմին արամեան ազգի, ԶԻԵ. Դեկտեմբերի, Ը, հինգշաբթի օր, ով որ որդրմի ասէ, տէրն նախ իւր ողորմացի Ամեն: